

CÂTEVA ASPECTE PRIVITOARE LA SINTAXA PROPOZIȚIEI ÎN MS. 45, CEA DINTÂI VERSIUNE ROMÂNEASCĂ A VECHIULUI TESTAMENT, EFECTUATĂ DE NICOLAE MILESCU SPĂTARUL

LUCIA-GABRIELA MUNTEANU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
luciagabrielamunteanu@hotmail.com

Abstract: Ms. 45 from the Library of the local branch of the Romanian Academy in Cluj-Napoca contains the first integral Romanian translation of the Old Testament, produced by Nicolae Milescu Spatarul in Constantinople between 1661-1664. Milescu's work drew on the 1597 Septuagint Frankfurt edition. The text is of chief importance in Romania's cultural history, illustrating the 17th century local idiomatical context, as well as representing a distinct textual model within the country's biblical tradition. The secondary-type literalism (the source-text itself is a translation, notwithstanding its attributes of sacrality) led the scholar to an outstandingly creative linguistic endeavour, emphasized by the use of loanwords, calques and other internal means of producing linguistic innovation. Furthermore, Milescu created, via imitation, a „new” Romanian syntax, one that was of a highly erudite facture, often artificial, and for the first time using figurative syntactic constructions imbued with pragmatic, rhetoric and aesthetic functions. Below we aim to present some of these syntactic mechanisms, part of which are no longer in active use, all reflecting the character of the Romanian biblical language in a time when it presented itself as a functional stylistic variant.

Keywords: Nicolae Milescu, Septuagint, syntactic level, Eugen Coseriu.

PRELIMINARII TEORETICE

1. CE ESTE MS. 45?

MS. 45 reprezintă prima traducere integrală a *Vechiului Testament*, făcută de cărturarul Nicolae Milescu Spătarul (Drăgoi 1979; Munteanu 2012) la Constantinople, între anii 1661-1664, folosind ca text-sursă ediția *Septuagintei* de la Frankfurt (1597); protograful milescean nu este păstrat sau nu este încă descoperit. Textul MS. 45 reprezintă versiunea revizuită de un alt cărturar care a respectat sursele Spătarului. Revizorul textului lui Milescu (Dosofoței) arată că acesta a mai folosit și „izvodul slovenesc”, adică *Biblia* slavonă tipărită la Ostrog, în Ucraina, în 1595, două ediții diferite ale *Vulgatei*, precum și „alt izvod letenescu, ce au fost scos de curându den limba jidovască”. Textul lui Milescu, revizuit, a stat la baza primei

versiuni românești biblice integrale, tipărite la București în 1688, sub coordonarea principelui țării, Șerban Cantacuzino.

Așadar, acest text este unul foarte important în istoria culturală, semnificativ pentru „contextul idiomatic” (Coșeriu 2009: 225) al aceluși moment, delimitabil și comparabil cu celelalte din șirul variantelor textuale biblice românești și relevant pentru modul cum acest text re-crează prin sine însuși un „univers de discurs”, ca parte a unui „sistem universal de semnificații” (*Ibidem*: 228), cărui să-i aparțină.

2. VALOAREA EPISTEMOLOGICĂ A MS. 45

Din perspectiva științei filologice, acest manuscris oferă mai multe posibilități de cercetare:

– Editarea textului într-o ediție critică, ale cărei direcții și compartimente să aducă un plus de valoare epistemologică, în comparație cu alte asemenea lucrări; de pildă, am în vedere aplicarea unor principii superioare de transcriere interpretativă a textului chirilic în alfabet latin și redactarea unor analize filologice asupra foneticii, lexicului, morfologiei și sintaxei manuscrisului, alături de observații privind lingvistica discursului, contextualizată transferului traductologic din limba greacă în limba română.

– Ediția ca atare pune în circulație un monument de limbă literară veche, într-una din variantele sale stilistice primare, și facilitează continuarea cercetărilor de gramatică istorică, lingvistică structural-funcțională, lingvistică discursivă. Un text rămas cvasi-necunoscut până la proxima sa ediție critică face posibile demersuri hermeneutice diverse, orientate din perspectiva intergralismului lingvistic.

– MS. 45 conține elemente lexicale inedite care vor oferi material de cercetare lexicologilor și lexicografilor. Printr-un demers analitic-comparativ orientat spre alte versiuni istorice ale *Vechiului Testament*, raportate, ca texte-țintă, la textele-sursă, se poate adânci și continua cercetarea contactelor lingvistice ale limbii române cu limbi de cultură superioare, manifestate în procesul complex al traducerii: prin împrumuturi de sens, calcuri lexicale, structuri sintactice imitate, limba română se constituie într-un idiom cult „apt pentru comunicarea scrisă a unor conținuturi noționale complexe” (Munteanu 2008a: 18). Acestui efort de traducere i se datorează o limbă română reînnoită, îmbogățită prin „construcții frazeologice, locuțiuni, expresii și sintagme, structuri stilistice precum construcții participiale și gerunziale, unele perifraze temporale, unele perifraze pasive, construcții relative, modificări în regimul causal sau în spectrul semantic al unor prepoziții, lărgirea funcționalității unor conjuncții și modificări în semantismul categorial al unor verbe” (*Ibidem*).

Textul biblic, sub forma unor variante succesive de „hipotexte” ale hipertextului care este, prin excelență, Sfânta Scriptură, constituie un material lingvistic încă insuficient explorat ca reper fundamental al evoluției ulterioare a limbii naționale.

3. MS. 45. CA DISCURS: NIVELUL SINTACTIC

3. 1. SINTAXA FUNCȚIONALĂ CA PARADIGMATICĂ A SEMNIFICAȚIEI GRAMATICEALE

Denumirea de „sintaxa funcțională ca paradigmatică a semnificației gramaticale” îi aparține lingvistului Eugen Coșeriu (Coșeriu 1989: 5-46 și Coșeriu 1994: 65-82). Principiile sintaxei funcționale coșeriene pot fi sintetizate, *grosso modo*, prin câteva enunțuri:

– Între lexic și gramatică există o interdependență, în sensul că vocabularul are o parte orientată spre funcțiuni gramaticale și o parte gramaticalizată; orientarea lexicului spre funcțiuni gramaticale se face printr-o semnificație de graniță, numită semnificatul categorial. În limbă există cel mult patru asemenea semnificate categoriale de bază: substantiv, verb, adjectiv și adverb. Gramatica pătrunde în lexic prin formarea cuvintelor. Pe lângă semnificatul categorial există și semnificatul instrumental, acele morfeme care introduc lexemele într-o categorie gramaticală și conferă o anumite funcțiune gramaticală.

– Prin combinarea semnificatelor lexicale, categoriale și instrumentale se naște semnificatul structural sau sintactic sau gramatical propriu-zis.

– La nivelul enunțului, Eugen Coșeriu mai deosebește un semnificat ontic, adică acea valoare de existență pe care o desemnează propoziția, ca fiind afirmativ, negativ, interogativ, optativ și imperativ.

– Planurile gramaticale posibile într-o limbă sunt: monem, cuvânt, grup de cuvinte, clauză, frază, text.

– Există patru proprietăți universale ale straturilor de structurare gramaticală: supraordonarea sau hipertaxa, subordonarea sau hipotaxa, coordonarea sau parataxa și substituția sau antitaxa.

– „Numai gramatica funcțională corespunde prin definiție (adică prin însăși natura sa) gramaticii reale, sistemului gramatical al fiecărei limbi, sistem pe care își propune nu să-l construiască arbitrar (sau să-l «simuleze»), ci să-l descopere și să-l expliciteze: să-l descrie în realitatea lui obiectivă” (Coșeriu 1989: 43, trad. rom. de Emma Tămâianu, în „Dacoromania”, serie nouă, I, 1994-1995, Cluj Napoca, p. 29-68).

3. 2. MS. 45 - DISCURS CREAT PRIN PROCESUL TRADUCERII

Comentând efortul traductologic efectuat de umanistul spaniol Juan Luis Vivès pe marginea Sfintei Scripturi, lingvistul Eugen Coșeriu afirmă că „no debería emitir ningún juicio personal y debería, más bien, dejar al lector la interpretación, mediante una traducción literal” (Coșeriu 1977: 98). Pentru profesorul de la Tübingen, limba și semnificațiile ei „nu sunt obiectul traducerii, ci mai degrabă instrumentul său. Scopul traducerii nu este acela de a realiza identitatea semnificațiilor în textele limbii sursă și cele din textele limbii țintă [...], ci mai degrabă pentru a exprima aceeași desemnare și același sens cu ajutorul altor semnificații” (Coșeriu 2009: 315).

Problema acesta este mai complicată însă în cazul traducerii textului biblic, pentru că traducătorul trebuie, pe de o parte, să echivaleze în limba țintă chiar misterul revelat prin Cuvânt și, pe de altă parte, să respecte tradiția idiomatică a variantei anterioare care „a câștigat” cea mai mare autoritate.

În micul său tratat de lingvistică a textului (Coșeriu 2013: 79), savantul de origine română afirmă că „traducătorul Bibliei, Hieronymus, scrie prietenului său de studiu, Pammachius, o scrisoare în care explică și își justifică tipul demersului efectuat în traducerea Bibliei, anume că la traducerea textelor nebiblice – căci în Sfânta Scriptură topica însăși ar fi o taină – nu a tradus cuvânt cu cuvânt, ci fidel sensului.” Problema este discutată și în studiul *Science de la traduction et grammairie contrastive* (Coșeriu 1991: 29-40); între aceste două teorii, cea a traducerii și cea a gramaticii contrastive, există strânse legături, pentru că actul traducerii confruntă gramatica limbii sursă cu cea a limbii țintă. Nu se traduc propriu-zis cuvinte, ci texte construite prin cuvinte. Care este conținutul acestui text, se întreabă Eugeniu Coșeriu. Reluând ideile Sfântului Ieronim și ale lui Vivès, el subliniază componentele importante ale textului: *dictio* (felul sau maniera de a spune, prin cuvintele și construcțiile care semnifică în limba de origine), *sensus* (conținutul textului, numit de Coșeriu *desemnare* și *sens*) și *verba* (conținutul lingvistic sau *semnificatul*). Prin construirea acestui cadru teoretic de pornire, profesorul de la Tübingen afirmă că teoria traducerii se include în teoria limbii, căci traducerea nu are o natură diferită față de activitatea de a vorbi în general, ea fiind un tip particular al activității discursive, cu aceeași complexitate pe care o implică vorbirea însăși.

Într-un cadru mai larg, distincțiile coșeriene (Coșeriu 1997: 21) se referă la următoarele probleme:

- a) obiectul și instrumentul traducerii;
- b) conținutul limbii și conținutul textului;
- c) limba și folosirea limbii;
- d) transpunere și versiune.

Încercăm să aplicăm aceste patru distincții la subiectul pe care l-am abordat.

a) Obiectul real al traducerii lui Milescu este discursul sau textul biblic al *Septuagintei*, în ediția de la Frankfurt (1597). Mijlocul sau instrumentul și, în același timp, materia traducerii este limba română de la 1660. Cărturarul cunoștea, desigur, graiurile locurilor pe unde a trăit, stilurile culte ale limbii române, precum cel biblic, cel liturgic și cel administrativ-juridic, așa cum se conturaseră ele în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

b) Traducătorul a avut de transferat, la nivelul expresiei, un conținut textual al limbajului *Septuagintei* în propriul lui limbaj. El ar fi trebuit să țină cont de următoarele trei determinări: un conținut textual dat dinainte (narațiunile, profețiile, cântările etc. din cărțile biblice), posibilitățile de echivalare semantică între cele două limbi, privitoare la exprimarea acestui conținut, cadrul istoric în care trăia și scopul traducerii pe care o efectua.

c) Pentru a trata această chestiune, Eugeniu Coșeriu afirmă, în același studiu, că operația de traducere se desfășoară în două faze: prima fază, cea semasiologică sau

interpretativă, este momentul de înțelegere a ceea ce desemnează textul original; traducătorul identifică desemnarea și sensul din limba sursă, numite prin semnificatul lingvistic (este și faza deverbalizării sau a dezidiomatizării); faza secundară, cea onomasiologică sau denominativă, este cea în care traducătorul reproduce desemnarea și sensul printr-un semnificat al limbii țintă (faza reverbalizării sau a reidiomatizării) (Coseriu 1997: 25). Ca și în actul vorbirii propriu-zise, este vorba, mai întâi, de înțelegerea realității și apoi de producerea unei vorbiri sau a unui discurs despre conținutul acesteia.

d) În interiorul procesului de traducere, Eugeniu Coșeriu distinge între transpunere și versiune. Prima stabilește echivalențe interidiomatice „în utilizarea semnificațiilor corespunzătoare exprimării desemnării și a sensului” (Coseriu 1997: 27; traducerea de față ne aparține). Traducătorul dorește să spună același lucru la nivelul universal al desemnării și la cel individual al sensului, apelând în acest scop la mijloacele semnificării oferite de limba-țintă. O primă condiție a transunerii adecvate este aceea de a se ține cont de diversitatea structurii semantice a limbilor, în ceea ce privește posibilitățile de desemnare. Versiunea construiește corespondențe strict textuale și nu interidiomatice, nu are limite raționale, ci limite care țin de posibilitățile limbii țintă și de abilitățile traducătorului. Transpunerea ideală ar fi aceea care ar permite reconstruirea textului originar.

Cum am putea considera în această perspectivă Ms. 45, transpunere sau versiune?

Milescu, în postura de pionier-traducător al *Vechiului Testament*, în integralitate și nu parțial cum se mai făcuse deja, s-a concentrat pe actul propriu-zis al traducerii, deopotrivă ca transpunere și ca versiune, realizând o traducere literală, neavând altă posibilitate de a aborda textul sacru.

Așa cum observam analizând fenomenul de transfer lingvistic la traducătorii blăjeni ai *Vulgatei* (Munteanu 2012: 299-320), și în cazul textului cărturarului Nicolae Milescu, scris cu aproape o sută de ani înaintea Vulgatei de la Blaj și în alt context cultural, limba română se construia ca variantă, limbaj sau stil religios prin discursul traductologic al cărturarului moldovean, care, probabil, cunoștea și s-a folosit de textele religioase românești care circulau în vremea lui: tipăriturile coresiene și *Palia de la Orăștie* (1582), „prima tipăritură în limba română în care textul biblic nu mai este conceput și prezentat ca parte a discursului cultural-liturgic sau ca ilustrare a preceptelor și dogmelor creștine, ci ca o carte în sine” (Munteanu 2013, DGLR). Nu este evidentă „o continuitate textuală concretă” (*ibidem*), dar o simplă punere în paralel a aceluiași pasaj biblic în varianta Ms. 45 și a celor menționate ca anterioare relevă constituirea unei tradiții lingvistice, cu rol cvasi-normativ și funcții orientativ-formatoare:

P. O., 1581-1582: Paliia Cartea de prima lu Moisi proroc ce se cheamă Bitia de pe roditura lumiei, 1 Cap:

26. Și zise Domnezeu: să facem omul pe chipul ce să fie aseamine noo, ce să domnească pe peștii mării și dobitocului, pasirilor ceriului și jivinilor și a tot pământului și spre toți viermii ce se trag pe pământ.

27. Și Domnezeu făcu pre om lui pre obraz, pre obraz lu Domnezeu făcu el; bărbat și muiare făcu ei.

28. Și Domnezeu blagoslovi ei și zise lor: creșteți și vă înmulțiți și împleți pământul și biruiți el și domniți pre pasările ceriului și a tot fierilor ce se leagănă spre pământ.

Ms. 45: A lui Moisi dumnezăiasca Scriptură Vêche, Bitia, Cap 1:

26. Și dzise Dumnedzău: „Să facem om după chipul nostru și după asămănare și să stăpîneasă peștilor mării, și pasărilor ceriului, și dobitoacelor, și tot pământul și tuturor tîrîitorilor ce să tîrîiescu asupra pământului”.

27. Și făcu Dumnedzău pre om după chipul lui Dumnedzău l-au făcut pre îns, bărbat și fămêie au făcut pre înși.

28. Și-i blagoslovi pre înși Dumnedzău dzicîndu: „Crêșteți și vă înmulțiți și împleți pământul și domniți pre însul; și stăpîniți peștilor mării și pasărilor ceriului, și tuturor dobitoacelor, și tot pământului și tuturor tîrîitorilor ce să tîrîiescu asupra pământului”.

CORESI, PS.: În sfîrșit de dobîndă cîntecul lu David 5

1. Graiurile mele socoteaște, Doamne!

Înțeleage chemarea mea!

2. Ia aminte glasul rugăciunii mele,

Împăratul meu și Dumnezeul meu!

Cătră tine rugăiu-mă, Doamne.

3. Dimineața auzi glasul meu;

dimineața sta-voiu înaintea ta și vă[z]

4. că [Du]mnezeu ce nu va fără-leage tu ești.

Ms. 45: La săvîrșit, pentru moștenitoare. Psalmu lui David 5

1. Graiurile mele bagă-le în urechi, Doamne, pricepe strigării mele!

2. Ia aminte glasului rugii mele, Împăratul meu și Dumnedzăul meu!

3. Căci cătră tine mă voi ruga, Doamne! Dimineața asculta-vei glasului meu.

4. Dimineața davori-voi ție, [446/1] și mă vei vedea. Căci nu Dumnedzău vrînd fărădălêgea tu ești.

Este ușor de observat opțiunea lui Milescu pentru lexicalizări care se impuseseră o dată cu primele traduceri, cum este verbul *a blagoslovi* sau structura *Crêșteți și vă înmulțiți și împleți pământul*, care au rămas ca atare aproape în toate versiunile biblice. Este evident și faptul că un calc lexical precum *fără (de) lege* nu este creația lui Milescu, ci o actualizare a unui element idiomatic curent în limbajul cărturăresc religios, din etapa lui originară (Munteanu 2008a: 357 și 571). Structuri imperative locuționare (*ia aminte*) sau inversiuni (*sta-voiu, asculta-vei*) se pot identifica ca mărci ale unei pragmatici într-un discurs aflat pe drumul continuității. Prin procesul traducerii, se creează figurile sintactice prin care se exprimă repetiția sau insistența, precum anadiploza, anafora, chiasmul, epifora sinonimică, metafraza și celelalte, care astfel vor intra, ca niște clișee sau procedee, în limbajul literar artistic, în special.

4. CÂTEVA ELEMENTE DE SINTAXA PROPOZIȚIEI ÎN MS. 45

4. 1. NUMELE PREDICATIV

Ca funcție cerută de un centru verbal copulativ, numele predicativ reprezintă o clasă de substituție și dezvoltă o relație sintagmatică specifică, de regulă ternară, implicând verbul copulativ și un nominal-subiect (GLR II 2008: 267). În Ms. 45 această funcție este realizată în special prin nume, dezvoltată frecvent. Trecând peste exemplificările comune cu cele din limba literară modernă, ne oprim la câteva citații în care:

- Numele predicativ este antepus verbului copulativ, care, frecvent, este situat la sfârșitul enunțului: *Plata ta multă va fi foarte - μισθός σου πολὺς ἔσται σφόδρα* (Fac. 15:1); *Pentru că frate noao și trupul nostru iaste* (Fac. 37:26); *Locul întru carele tu stai pământu svînt iaste - τόπος, ἐν ᾧ σὺ ἔστηκας, γῆ ἀγία ἐστίν* (Ieș. 3:5); *Iată, eu amorțit la grain sîntu – ἰδοὺ ἐγὼ ἰσχύφωτος εἰμι* (Ieș. 6:30). Această variație topică are, după părerea noastră, două cauze: respectarea tiparului sintactic al textului sursă, ca act de redevabilitate impusă de textul sacru, și libertatea internă, structurală, prin care se caracterizează topica limbii române. Faptul că mesajul unui discurs, în care ordinea cuvintelor nu este strict impusă de anumite legi interne, este transmis și înțeles ca atare relevă o disponibilitate istorică a limbii române.

- Numele predicativ este exprimat prin verb la gerunziu, într-o manieră azi neuzuală: *Și norul Domnului să făce umbrindu preste ei dzua – καὶ ἡ νεφέλη ἐγένετο σκιάφουσα ἐπ’ αὐτοῖς ἡμέρας* (Num. 10:34); *Și era nărodul cîrtindu rău înaintea Domnului – καὶ ἦν ὁ λαὸς γογγύζων πονηρὰ ἔναντι κυρίου* (Num. 11:1).

4. 2. PREDICATIVUL SUPLIMENTAR SAU ELEMENTUL PREDICATIV SUPLIMENTAR

Această funcție este o poziție sintactică relativ frecventă în textul milescian și se raportează semantic atât la un verb, cât și la un nume, fapt care îi conferă o acoperire sporită în procesul de echivalare a sensului dinspre textul-sursă spre cel țintă. Extragem câteva exemple:

- Predicativul suplimentar este exprimat printr-un grup nominal a cărui delimitare cantitativă este realizată prin structura corelativă *den... pînă în*: *Încungiurată casa den tînar pînă în bătrîn* (Fac. 19:4); construcția ar putea fi interpretată morfologic drept o locuțiune substantivală, cu sensul ‘toată lumea’. În textul grecesc apare o structură corelativă de același tip: *περικύκλωσαν τὴν οἰκίαν ἀπὸ νεανίκου ἕως πρεσβυτέρου*.

4. 3. SUBIECTUL

Definit ca funcție care depinde de capacitatea unui verb de a o accepta, subiectul poartă, sub aspect comunicativ-pragmatic, informația tematică (GLR II 2008: 332-337). În Ms. 45 această funcție are o bogată realizare substantivală - *Au început Moisi a arăta legea* (Deut. 1:5) -, pronominal-deictică - *Acêstea-s numele fiilor lui Israil*

(Ieș. 1:1)-, în cazul nominativ, ca poziție de prototip, dar și verbală: *Bine iaste înaintea Domnului a blagoslovi pre Israil* (Num. 22:21). Tipologia subiectului în MS. 45 este aceeași ca în limba de azi: subiect exprimat simplu și multiplu - *și pielea ei și cărnurile și sîngele ei cu baliga ei să va arde de tot* (Num. 19:5) -, subiect neexprimat inclus și subînțeles - *Nu voi putea sîngur să vă portu pre voi* (Deut. 1:9), *și mi-ați răspunsu și ați dzîis* (Deut. 1:14); nu am înregistrat subiect nedeterminat. Subiectul ocupă ultima poziție în enunț, după cum impune topica textului sacru: *Grozav la glas și încet la limbă sîntu eu* - după gr. *ἰσχνόφωνος καὶ βραδύλωστος ἐγὼ εἶμι* (Ieș. 4:10). „Literalismul transpunerii este izbitor. Presiunea originalului grecesc asupra traducătorului se dovedește maximă la nivel sintactic și la cel lexical. Ordinea cuvintelor în enunț este, practic, aceeași, ceea ce conferă textului românesc un tip de discursivitate specială, artificială în raport nu doar cu limba română comună modernă, ci și cu vorbirea populară a epocii” (Munteanu 2013: 8).

Ca fenomen interesant, inedit până la Milescu¹ și instituind o tradiție în limba versiunilor vetero-testamentare, remarcăm un subiect nominal cu rol de agent, aflat în relație cu un predicat exprimat prin verbul *a ploua*, folosit în uzul general actual ca impersonal: *și Domnul au ploat pre Sodom și pre Gomor iarbă pucioasă și foc* (Fac. 19:24); *și ploă Dumnedzău piatră pre tot pămîntul Eghiptului* (Ieș. 9:23); *și dzîise Domnul cătră Moisi: „Iată, eu plou voaă pîni den cer* (Ieș. 16:4); restricția semantică din limba actuală impusă de calitatea de impersonal a verbului *a ploua* nu funcționează în aproape toate variantele moderne ortodoxe ale Bibliei, cum se vede, de pildă, în BIBL. 1990: *Eu le voi ploua pîne din cer* (Ieș. 16:4), fapt care demonstrează preluarea opțiunii de echivalare traductologică a lui Milescu.

În ceea ce privește acordul dintre subiect și predicat în MS. 45, este evidentă realizarea lui ca în limba contemporană: acordul în număr și persoană funcționează de regulă (Munteanu E. 2013:8): *și fiii lui Israil crescură și să înmulțiră* (Ieș. 1:7) – , dar sunt destul de frecvente dezacordurile: *și era amîndoi despuiți* (Fac. 2:25); *și dzise vrăjitorii lui Faraón* (Ieș. 8:19).

4. 4. ATRIBUTUL

Exemplificăm câteva realizări ale atributului, ca fiind fenomene mai deosebite, inactuale azi și specifice textului la care ne referim:

- Atributul intern (Dragoș 1995: 54) este exprimat printr-un substantiv din aceeași familie lexicală cu regentul: *și vei aduce pre berbêce tot pre jirtâvnic ardere de tot Domnului, cătră miros a mirosénii frumoase* - *εἰς ὄσμην εὐωδίας* (Ieș. 29:18); *cătră miros de bun miros înaintea Domnului* - *εἰς ὄσμην εὐωδίας ἔναντι κυρίου* (Ieș. 29:25). În grecește, cuvintele respective au radical lexical diferit, așadar opțiunea traducătorului denotă o creativitate deosebită, căci, în ciuda formulei cvasi-pleonastice simțite ca atare în receptarea modernă, expresivitatea semantică este evidentă. În limba-țintă se realizează figura sintactică poliptoton, cu funcție

¹ În P. O.: 231, versetul exemplificat are următoarea expresie: *Eu den ceriu ca o ploaie voi da pîne voao* (2 Cartea lui Moisi 16:4).

textuală de intensificare a sensului, o repetare a aceluiași cuvânt sub forme flexionare diferite. În traducerea actuală (BIBL. 1990), se echivalează sintagma *cătră miroș de bun miroș* cu *spre bună miroșire*. Un alt exemplu de atribut intern se asociază cu fenomenul repetiției prin substitute: *Și vei pune acoperirea acoperemîntului pre ușea cortului mărturiei și jirtăvnicul jirtvelor îl vei pune lângă ușile cortului mărturiei* (Ieș. 40:6).

- Atributul substantival exprimat, de obicei, prin nume propriu, desemnând apartenența sau posesia, se află în relație de dependență nemarcată flexionar sau joncționară, ci realizată prin simpla juxtaponere: *Mă mîntui den mîinile Faraón* (Ieș. 2:23); *Și acum, iată, strigarea fiilor Israil veni cătră mine – κραυγή τῶν υἱῶν Ισραηλ* (Ieș. 3:9); *Și s-au ferit de la cortul Coré, Dathan și Aviron împregiur* (Num. 16:27). Biblia de la București înlătură fenomenul, folosind joncțiunea cu articolul hotărât. Un caz asemănător este și exprimarea raportului de dependență fără prepoziție: *Și Moisi era păscîndu oile lui Iothor, socru-său, popei Madiam* (Ieș. 3:1). Sintagma apozitivă *popei Madiam* este modificată în BIBL. 1688 în structură prepozițională: *popei de Madiam*.

- Atributul substantival este introdus prin prepoziția *a*, destul de frecvent, într-o construcție echivalentă cu genitivul²: *Și să stîmse toată rădicarea carea era asupra fêței a tot pămîntului – ἐπὶ προσώπου πάσης τῆς γῆς* (Fac.7:23); *Și mă făcu ca pre un tată a lui faraon și domnu a toată casa lui și despuitor a tot pămîntul Eghiptului - παντός τοῦ οἴκου ... πάσης γῆς Αἰγύπτου* (Fac. 45:8); *Va muri [...] și pînă în cel dentii născut a tot dobitocul – ἕως προτοτόκου παντός κτήνους* (Ieș. 11:5); *Pentru că sufletul a tot trupul sîngele lui iaste* (Lev. 17:11). Recurența acestei structuri compuse din prepoziție, adjectiv pronominal nehotărât și substantiv este mare și ea corespunde unei structuri grecești echivalente (Arvinte 2001:71).

- Atributul substantival în cazul acuzativ este introdus prin structura *de în*, echivalent semantic cu prepoziția *din*. *Domnul lovi tot dentii născutul în pămîntul Eghiptului, den dentiiu născutul lui Faraón ce șade pre scaun și pînă la cel dentii născut al roabei ceia de în groapă - τῆς ἐν τῷ λάκκῳ* (Ieș. 12:29). Aceeași relație de dependență este echivalentă, în alte contexte enunțiative, cu prepoziția *den*. *Și dzisem domnului cum iaste noao tată bătrîn și copil den bătrînêțe - γέρωσ νεώτερον* (Fac. 44:20). Structura *de în* este o formă de tranziție a compunerii respective. Corespondentele grecești sunt diferite.

- Atributul substantival este legat de regent prin articol demonstrativ și prepoziție, elemente joncționale care au rol pragmatic de actualizatori suplimentari ai desemnării regentului, aici subiectul enunțului: *Glasul trîmbiții răsuna tare și să spămîntă tot nărodul cel den tabără – ὁ λάός ὁ ἐν τῇ παρεμβολῇ* (Ieș. 19:16); *Și au făcut sfêșnicile cele de aur 5 după județul lor - τὰς λυχνίας τὰς χρυσᾶς* (2Paral. 4:7). În variantele biblice moderne se renunță la articolul demonstrativ.

Fenomenul este discutat de Elena Dragoș (Dragoș 1995: 68-69), în contextul cumulului de articole sau de alți conectori, și considerat o adiție. Contrar tendinței limbii vechi de a suprima unele conective, această tendință de adăugare creează o

² Pentru alte exemple din texte anterioare Manuscrisului 45, vezi Frâncu 2009: 166.

redundanță la nivel gramatical, „cu certe finalități deictico-individualizatoare.” Atributul adjectival realizat prin posesiv constituie o „adiție pleonastică” (*ibidem*), pentru că urmează după pronumele reflexiv *își*: Și, *sculîndu-să Avraam dimineața, își înșelă măgarul său – τὴν ὄνον αὐτοῦ* (Fac. 22:3). Același fenomen de adiție apare și în cazul unui atribut pronominal exprimat prin pronume personal: *Și va fi în ziua a șeptea își va rade tot părul lui* (Lev. 15:5). În aceeași tendință de adăugare morfo-sintactică se încadrează și exemplul: *Și după zilele cèle multe acēlea, au murit împăratul Eghiptului* (Ieș. 2:24). Acest exemplu relevă încă o dată presiunea topicii grecești din *Septuaginta* asupra traducătorului: *ΜΕΤὰ δὲ τὰς ἡμέρας τὰς πολλὰς ἐκεῖνας ἐτελεύτησεν ὁ βασιλεὺς Αἰγύπτου*.

– Atributul substantival genitival, exprimat prin nume proprii, realizează relația de dependență prin flexiune cu articol hotărât proclitic *ii* (*cf.* Arvinte 2001, Frâncu 2005: 271): *Și le-au adus pre iale preste vârful muntelui carele iaste de cătră fața i Hevron* (Jud. 16:3); *Și muri Eliméleb, bărbatul ii Noemin, și rămase ea și amîndoi ficiorii ei* (Rut 1:3). Fenomenul este înlocuit în BIBL.1688, cu excepția unei situații, probabil omise la revizie.

– Atributul în dativul adnominal este foarte frecvent în MS. 45, ca și în multe texte din epoca veche; funcția are ca regent un nume nearticulat, condiție obligatorie la nivel sintagmatic. Studiile despre evoluția latinei populare în Orientul latin documentează preferința, în epoca târzie, pentru dativul simpatetic și cel posesiv, în contextul concurenței dintre cazurile dativ și genitiv (Iliescu 1965:98 și Dragoș 1995:93). *Doară nu-s paznic eu fratelui mieu!* (Fac. 4:9); *Începători caselor rudeniilor lor* (Ieș. 6:14); *Slujba să fie a leviților pren Ithámar, fiin lui Aaron preutului* (Ieș. 38:21); *Ficiorul lui Saló, boiérin casei moșiei lui Simeon* (Num. 25:14).

– Cumulul de atribute este exprimat uneori artificial, caz în care traducătorul suspendă enunțarea pentru a favoriza echivalența formală în raport cu textul-sursă: *Și aripa cealaltă de 5 coți, atingîndu-să de aripa a lui heruvim celuialalt* (2Paral. 3:11). Biblia de la București „îndreaptă” formularea, optînd pentru o secvenționare firească: *aripa celuialalt heruvim*. Ordonarea părților în enunț este un fenomen calitativ (Dragoș 1995:71-77), ca permutarea și substituția. Topica inversă a atributului are drept cauze primatul literalității în momentul transferului lingvistic: *Nu-s ca a Eghiptului muieri jidovcile* (Ieș. 1:19).

– Atributul exprimat prin nume propriu, marcînd sensul de apartenență, echivalat în limba de azi printr-un genitiv (*Fiii lui Iuda*), realizează acest sens gramatical prin simpla alăturare sau juxtapunere, și nu prin subordonarea cu mijloace flexionare: *Fiiilor Iuda, după rudele lor, după năroadele lor* (Num. 1:6); *Și ficiorii Falus: Eliav* (Num. 26:8). Opțiunea traductologică se explică printr-un calc funcțional gramatical după structura grecească.

4. 5. COMPLEMENTUL DIRECT

Funcționarea generalizată a complementului direct personal cu prepoziția *pre* devine o normă în textul scris, după anul 1600. Unii istorici ai limbii inclină să creadă că acuzativul cu *pre* este vechi, din epoca străromânei, dezvoltat ca o

consecință a inovațiilor latinei populare orientale, pe de o parte, și mai târziu, ca o consecință a fenomenului de reluare și anticipare a complementelor directe și indirecte prin formele scurte ale pronomelor personal, pe de altă parte (Drăganu 1943). În jurul acestui fenomen sintactic românesc au existat numeroase discuții privind istoria, vechimea și funcționarea lui la nivel diatopic și diafasic. Faptul că acuzativul cu *pre* nu apare în dialectele sud-dunărene³ și nu este înregistrat decât foarte rar în primele texte românești scrise a determinat-o pe Florica Dimitrescu să considere că acest fenomen este recent, și anume dintr-o epocă imediat anterioară primelor texte (Dimitrescu 1960: 219-227). Elena Dragoș, după ce revede o serie de opinii și înregistrează serial exemple din texte aparținând secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, în contextul discutării problemei suprimării unor morfeme, avansează ideea că „prin urmare, suprimarea lui *pre* ca morfem al complementului direct, genul personal, nu este un fenomen caracteristic limbii române, ci s-a manifestat sub influența textelor din care s-a tradus, la care au contribuit și posibilitățile pe care le ofereau și celelalte moduri de realizare a complementului în acuzativ: topica, anticiparea sau reluarea prin pronume conjuncte a complementului direct” (Dragoș 1995:66).

Exemplificăm câteva realizări ale complementului, ca fiind fenomene mai deosebite, inactuale azi și specifice textului la care ne referim:

- Joncțiunea cu prepoziția *pre* apare și în cazul unor complemente directe exprimate prin nume desemnând un inanimat sau o ființă non-umană, fenomen azi inactual: *Și carne prinsă de jiganii să nu mîncați, cînelui aruncați pre ea* (Ieș. 22:31); **Pre mană** au mîncat, pînă au venit la partea Finichii (Ieș. 16:35); *De-mi vei da pre nărodul acesta suptu mîna mea, voi anathematisi pre el și pre cetățile lui* (Num. 21:2).

- Relația de dependență față de verbul tranzitiv se stabilește, ce-i drept, mai rar, prin prepoziția *a*, moștenită din lat. *ad*, ieșită din uz de destul de multă vreme ca instrument pentru un obiect direct, pentru care s-a fixat în limba română morfemul *pre/pe*, moștenit din lat. *per*. Morfemul *a* pentru obiectul direct funcționează în limbile romanice apusene, spaniola, catalana și occitană. MS. 45 conservă acest fenomen, dispărut ulterior din cauza concurenței produse de formele prepoziționale *pre/pe* și datorită omonimiei gramaticale suferite de cuvântul *a*: *Ieși-va om den semînția lui și va stăpîni a limbi multe – κυριεύσει ἔθνων πολλῶν* (Num. 24:7). În grecește verbul are regim de genitiv. În BIBL. 1688 această structură din MS. 45 este păstrată.

- Frecventă este folosirea redundantă (cf. Frâncu 2009: 351) a pronomelor care reiau obiectul direct, triplu exprimat, ca în exemplul următor: **Fintîna**, au săpatu-o **pre însă** boiêrini - φρέαρ, ὥρουξαν αὐτο ἄρχοντες (Num. 21:18);- Reduplicarea din secvența *L-au luatn-I* (Ieș. 2:5), ca și reluarea sau anticiparea obiectului direct, pot fi considerate normă în varianta idiomatică literară a MS. 45: *L-au certat pre el și l-au păzît pre el ca lumina ochiului* (Deut. 32:10).

- Reluarea sau anticiparea complementului direct se realizează destul de frecvent prin pronumele personal *ii*: *Și luîndu Moisi fămēia lui și copiii, îi sui pre trăgători și să*

³ Capidan 1932: 530 identifică, totuși, câteva exemple de acuzativ cu *pri/pi*.

întoarce la Eghipt (Ieș. 4:20); Și pre fciorii lui **ii** vei aduce (Ieș. 29:8); Și deșchidzându pământul gura lui, **ii** înghiți pre ei (Num. 26:10); Și toți stâlpii lor **ii** veți scoate – και πάσας τὰς στηλάς αὐτῶν ἐξαρῆτε (Num. 33:52).

4. 6. COMPLEMENTUL (DIRECT) INTERN

Complementul intern este exprimat printr-un nume din aceeași familie lexicală cu verbul regent și este frecvent în corpul MS. 45: Și **fiarsă** Iacov **fiertură** - ἦψησεν δὲ Ἰακωβ ἔψεμα (Fac. 25:29); **Vei zăloji zălog** baina aproapelui (Ieș. 22:26); Și **va tāmîia** Aaron pre însul **tāmîie** tocmită – και θυμόσει ἐπ' αὐτοῦ Ααρων θυμίαμα (Ieș. 30:7); Și **nu voi mirosi miroseniia** jirtvelor voastre (Lev. 26:31). Transpunerile lexicale sunt păstrate întocmai în BIBL. 1688. Ele realizează o funcție textuală de intensificare semantică; versiunile biblice moderne evită exprimările redundante.

5. CONCLUZII PARȚIALE

Nivelul sintactic al textului Manuscrisului 45 este complex și în el „se varsă” toate fenomenele idiomatice, căci reprezintă actualizarea vorbirii într-un discurs rezultat prin transferul traductologic. Selectarea unităților din paradigmele lexico-morfologice este urmată de combinarea lor în plan sintagmatic, în așa fel încât să fie respectată cât mai fidel literalitatea textului-sursă. Ca text sacru, acesta impunea vechilor traducători români cerința de a-l respecta cât mai mult și mai bine cu putință. Milescu Spătarul cunoștea principiul formulat de Sf. Hieronymus, potrivit căruia cuvintele Domnului nu pot fi reproduse dintr-o limbă într-alta decât într-o manieră literală, deoarece există un mister chiar și în succesiunea cuvintelor. („ordo verborum mysterium est”).

Literalismul de grad secund al textului MS. 45 îl obligă pe cărturarul traducător la un efort lingvistic de o creativitate maximă, vizibil în împrumuturi, calcuri și alte mijloace interne de realizare a creației lingvistice, dar mai ales în construirea, prin imitație, a unei sintaxe românești „noi”, savante, artificiale de multe ori, și care instituie, în același timp, pentru prima dată în limba română, figurile de construcție sintactică, cu funcții pragmatice, retorice, estetice.

Fenomenele sintactice înregistrate ca ieșite din uz conturează specificul limbii biblice românești în etapa de constituire ca variantă stilistică funcțională. Prin talentul și competențele sale ieșite din comun, care ating genialitatea, Nicolae Milescu Spătarul este un prototip al traducătorului creativ în epoca veche a culturii românești; textul său, revizuit, cum se știe, este monumental, de o valoare documentară inestimabilă și oferă filologilor un câmp de investigație inepuizabil.

Bibliografie

A. Izvoare

BIBL. 1688: *Biblia 1688*, în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1988-2013.

- BIBL. 1990: *Biblia sau Sfânta Scriptură...*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1990.
- CORESI, PS. :Coresi, *Psalirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltrile coresiene din 1570 și din 1589*, Text stabilit, Introducere și Indice de Stela Toma, Editura Academiei, București, 1976.
- MS. 45: Biblioteca filialei Cluj a Academiei Române, fondul Blaj, manuscrisul românesc nr. 45; conține traducerea integrală a *Vechiului Testament*, efectuată de Nicolae Milescu și revizuită de un anonim moldovean (probabil Dosoftei) în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.
- P. O. 1968: *Palia de la Orăștie, 1581-1582, Text – Facsimile – Indice*, Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, Editura Academiei, București, 1968.

B. Literatură secundară

- Arvinte 2001: Vasile Arvinte, *Normele limbii literare în Biblia de la București (1688). Studiu lingvistic*, în *Biblia de la București (1688)*, ediție îngrijită de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu, I, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2001, p. I-CLXXXIV.
- Coseriu 1977: Eugenio Coseriu, *Vives y la problema de la traducción în Tradición y novedad en la ciencia del lenguaje*. Estudios de historia de la lingüística, estudios traducidos den alemán por Marcos Martínez Hernández, Editorial Gredos, Madrid, 1977.
- Coseriu 1989: Eugenio Coseriu, *Principes de syntaxe fonctionnelle*, în «Travaux de linguistique et de philologie», XXVII, Strasbourg-Nancy, 1989 (trad. rom. de Emma Tămăianu, în „Dacoromania”, serie nouă, I, 1994-1995, Cluj Napoca, p. 29-68).
- Coșeriu 1991: Eugenio Coseriu, *Science de la traduction et grammaire contrastive*, în „Linguistica Antverpiensia”, Universiteit Antwerpen, Hoger Instituut voor vertalers en tolken, 1991.
- Coseriu 1997: Eugenio Coseriu, *Portée et limites de la traduction*, în „Parallèles”, n. 19 (1997), *Cahier de l'École de Traduction et d'Interprétation*, Université de Genève.
- Coșeriu 2009: Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, antologie, argument și note de Dorel Fănar, traducere de Eugenia Bojoga, Dumitru Irimia, Eugen Munteanu et alii, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009.
- Coșeriu 2013: Eugenio Coseriu, *Lingvistica textului. O introducere*, versiune românească de Eugen Munteanu și Ana-Maria Prisecaru, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2013.
- Dragoș 1995: Elena Dragoș, *Elemente de sintaxă istorică românească*, Editura Didactică și Pedagogică, R. A., București, 1995.
- Frâncu 2009: Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009.
- Iliescu 1965: Maria Iliescu, *Du latin au roumain. Sur quelques traits romans méconnus de la langue roumaine*, în „Revue roumaine de linguistique”, 10, 1965, 1-3, p. 91-100.
- GLR II 2008: *Gramatica limbii române. II. Enunțul*, coordonator: Valeria Guțu Romalo, Editura Academiei Române, București, 2008.
- Munteanu 2008a: Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, Editura Humanitas, București, 2008.
- Munteanu 2008b: Eugen Munteanu, *Biblia de la București (1688) în raport cu versiunile ulterioare ale Sfintei Scripturi în limba română. Un punct de vedere filologic*, în *Sfânta Scriptură și Sfânta Liturghie, izvoare ale vieții veșnice*, Ediție îngrijită de Pr. Lect. Dr. Mihai Vizitiu, Editura Trinitas, Iași, 2008.

- Munteanu 2012: Lucia-Gabriela Munteanu, *Funcții textuale ale lexemelor din câmpul lexical-semantic verba dicendi în „Vulgata de la Blaj”*. Privire în contextul transferului traductologic, cu aplicații din teoria coșeriană, în volumul *Receptarea Sfintei Scripturi, între filologie, hermeneutică și traductologie*, II, Lucrările Simpozionului Național «Explorări în tradiția biblică românească și europeană», Iași, ediția a II-a, 4-5 noiembrie 2011. Editori: Eugen Munteanu (coord.), Ana-Maria Gînsac, Maria Moruz, Editura Universității «Alexandru Ioan Cuza», Iași, 2012.
- Munteanu 2013: Eugen Munteanu, *Tratatul despre rațiunea dominantă (Cartea a IV-a a Macabeilor), primul text filosofic tipărit în limba română*, în *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars XXII, Josephus Ad Machabaeos*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012.